

Blümllová, Dagmar

Československá padesátá léta 20. století v hledáčku epigramů Aloyse Skoumala (1904-1988)

In: *Česká a slovenská poezie: slovo a mlčení : kolektivní monografie*.
Pospíšil, Ivo (editor); Zelenková, Anna (editor). Brno: Galium, 2015, pp.
[27]-35

ISBN 978-80-905336-8-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81573>

Access Date: 21. 03. 2025

Version: 20250223

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Dagmar Blümllová (České Budějovice)

Československá padesátá léta 20. století v hledáčku epigramů Aloyse Skoumala (1904–1988)

Abstrakt

Příspěvek *Československá padesátá léta 20. století v hledáčku epigramů Aloyse Skoumala (1904–1988)* představuje méně známou literární činnost Aloyse Skoumala, jíž je jeho epigramatická tvorba. Věnoval se jí od třicátých let 20. století, ale teprve padesátá léta mu poskytla dostatek materiálu pro rafinovanou škálu ironií a sarkasmů, jež se staly základem jeho epigramů. Skoumalův neúprosně kritický pohled na realitu stavu tehdejší společnosti a kultury ovšem způsobil, že z jeho epigramatického díla byl publikován pouhý zlomek a většina zůstávala v rukopisné podobě. Tak vznikla sbírka *Budiždán*, o jejíž knižní podobu marně usiloval. Příčinou bylo i to, že – jak Skoumal přesně postřehl – domácí tradici epigramu jako specifického literárního útvaru tvořili především humoristé, nikoliv satirici britského a německého typu, které důkladně poznal ve své překladatelské práci (Swift, Kraus).

Klíčová slova: Aloys Skoumal (1904–1988); 50. léta 20. století; kultura; společnost; kritika; satira; epigram; verš

Abstract

Czechoslovak Fifties of the 20th Century in the Viewfinder of Epigrams of Aloys Skoumal (1904–1988)

The paper presents a less known literary activity of Aloys Skoumal, which is his epigrammatic output. He started to deal with this type of literature in the 1930s. However, only the 1950s gave him enough material for a variety of sophisticated ironies and sarcasms, which became the basis for his epigrams. Skoumal's relentlessly critical look at the reality of contemporary society and culture caused that just a small part of his work was published whereas most of it remained in an unpublished manuscript form. This situation was the starting point for the idea of the publication of epigram collection *Budiždán* – the project Skoumal was in his days pointlessly trying to realize. His unsuccessful efforts caused also the fact – as Skoumal rightly noticed – that local tradition of epigram as a specific literary genre consisted mainly of humorists, rather than satirists of the British and German type, who Skoumal thoroughly got to know in his translational work (Swift, Kraus).

Key words: Aloys Skoumal (1904–1988); the 1950s of the 20th century; culture; society; criticism; satire; epigram; rhyme

Do českých, respektive československých padesátých let minulého století Aloys Skoumal vplynul nečekaně a ne zcela připraveně.¹ Když si jej v roce 1946 Edvard

¹ K osobnosti srov. BLŮMLOVÁ, Dagmar: *Aloys Skoumal. Ironik v české pasti*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2009.

Beneš osobně vybral pro diplomatickou službu, bylo Skoumalovi dvačtyřicet let; úřadu československého kulturního přidělence v Londýně se ujal následujícího roku. Tehdy měl za sebou jedenáct let intenzivní redaktorské práce v nakladatelství Vyšehrad a jeden ze zásadních projevů na prvním poválečném sjezdu tehdy ještě Syndikátu českých spisovatelů.² Uvedl jej citátem anglického básníka devatenáctého věku Matthew Arnolda, že totiž právě stojíme „na pomezí dvou světů, z nichž jeden je mrtev a druhý nemá dost síly, aby se zrodil.“ Tuto situaci Skoumal pojal jako ryze barokní a z ní odvodil novobarokní koncept vývoje naší poválečné kultury důsledně opřený o personalismus, tedy o důraz na tvůrčí individualitu, jež však nežije ve vakuu, ale v smysluplných, konstruktivních a oduševnělých vztazích a souvislostech. Kolektivistický patos sjezdu však ladil pouze s první částí Arnoldovy – Skoumalovy myšlenky: starý svět je mrtev. O tom, že zrození nového světa je samozřejmou jistotou, převládající komunistický hlas sjezdu roku 1946 totiž vůbec nepochoyboval.

Z takové situace kulturní atašé Aloys Skoumal odjel do Londýna. Události osmačtyřicátého roku tam sledoval z odstupu žurnalistických informací, dopisů, vyprávění. Příteli Františku Halasovi se v dopise vyznal, že je ho v Británii škoda, že by „byl doma užitečnější“.³ Když se v roce 1950, po třech letech musel vrátit domů v důsledku odvety za zrušení pobočky Britské rady v Praze, zjistil, že to, co se v kultuře rodí, přesněji vzniká, má s novým barokem pramálo společného. S plnou vervou nasadil do nápravy jsoucí neutěšené situace svůj kritický a satirický talent, jímž vešel ve známost v dobrém i špatném smyslu již před válkou. Možností neměl mnoho, protože se pro něho nenašla jiná práce než knihovnická. Externě spolupracoval se Státním nakladatelstvím dětské knihy, jeho texty občas přijaly Literární noviny, Divadlo nebo Host do domu. V nově ustaveném Svazu československých spisovatelů získal členství v překladatelské sekci. Pro formulaci přesných pojmenování se zpožděním objeovaných rysů „nové“ společnosti a kultury však byl otevřen pouze jeho osobní deník.⁴

To byla situace, s níž se Skoumal smířoval jen těžko. Rok 1954 formálně povýšil satiru na „ostrou zbraň“, v jejíž moci měla být náprava nedostatků všeho druhu.⁵ Její literární pole se tak zdánlivě otevřelo, Skoumal si navíc byl oprávněně vědom

² Skoumalův referát je součástí sborníku *Účtování a výhledy. Sborník prvního sjezdu českých spisovatelů*. Ed. Jan Kopecký. Praha: Syndikát českých spisovatelů, 1948.

³ Moravské zemské muzeum v Brně, literární oddělení, korespondence A. Skoumala F. Halasovi, dopis z 8. listopadu 1948.

⁴ Nejvýraznější svědectví o době i tvůrci přináší deník vedený od srpna 1955 do srpna 1956. Publikován bude ve výboru *Spiritus iratus Aloys Skoumal* v roce 2015 (TORST). Tamtéž bude poprvé publikována Skoumalova sbírka aforismů a epigramů *Budiždán*.

⁵ Na plenární schůzi komise satiry Svazu čs. spisovatelů v březnu 1954 o satíře a jejích sovětských inspiracích referoval Václav Stejskal. Na dubnové konferenci Svazu satíře věnoval značnou část svého referátu Jan Drda a na 10. sjezdu KSČ v červnu 1954 o ní hovořil Antonín Novotný, hojně citující G. M. Malenkova. Na stránkách Literárních novin průběžně probíhala diskuse k tomuto tématu.

toho, že umění satiry dokonale ovládá. Chtěl ji však směřovat do řad aktuální domácí kultury, nikoliv proti smyšleným nepřítelům. Vyznával satiru swiftovského či krausovského typu, tu, která destruuje špatné, aby napomohla stvoření lepšího. O takovou satiru ovšem nejen že nebyl zájem, ale byla považována za nepřátelskou, škodlivou. V deníkovém zápisu z 12. 1. 1955 Skoumal zrekapituloval bezmoc z reakce časopisu Květen na zasláné verše barokně expresivními slovy: „[...] aspoň v jednom se mi snad povedlo říci jim jasně pravdu, kterou nikdo nevidí nebo na kterou každý sere, že totiž pošetilst a směšnost (tj. vlastní předmět satiry) je nejen u nepřítelů, ale také u „lidí, kteří stojí s námi v jedné linii“ – a že je zcela legitimní brát si ji na mušku – padni komu padni.“⁶

V deníku zachycujícím kulturněpolitické aktuality v analytických popisech, glosách, komentářích i v bezprostředních nástinech epigramatického uchopení si Skoumal rovněž poznamenal, že současní satirikové – šlo především o Václava Lacinu a J. R. Picka – jsou více humoristé než satirikové.⁷ Naznačil tím závažnou, dodnes aktuální otázku: existovala v Čechách po Havlíčkově vůbec satira ve výše uvedeném smyslu? V českém prostoru se od satiry žádalo – a dodnes žádá –, aby bavila. Vždyť tribunu československé satiry, týdeník Dikobraz uvádělo heslo „S úsměvem jde všechno líp“, což byl v konfrontaci s mnoha v něm obsaženými tématy v konečném důsledku likvidačního charakteru (rozkulačování, „nepřátelé“ státu apod.) krutý paradox.

Od ostatní satirické produkce se tvorba Aloyse Skoumala odlišovala ještě v jednom ohledu: dokonale ovládal formu sotiz, invektiv, katonských distichů a dalších klasických útvarů, o nichž se poučil během svých klasických studií na kroměřížském arcibiskupském gymnáziu, poté v Anglickém semináři Viléma Mathesia na pražské univerzitě, konečně i ve vlastní překladatelské praxi. Důraz na vybroušenou formu ještě násobila Skoumalova hudební recepce psaného i mluveného

Blíže Blümlová, Dagmar: *Aloys Skoumal. Ironik v české pasti*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2009.

⁶ Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze (dále jen LA PNP), fond A. Skoumal, *Deník 1955–1956*.

⁷ Václav Lacina (1906–1993) v padesátých letech vydal osm prozaických i básnických satirických sbírek, v téže době byl kmenovým autorem Dikobrazu. Je považován za jednu z příznačných poúrovňových literárních tváří. Přestože se Skoumal poměrně často epigramaticky střefoval do jeho textů, Lacina jeho výpady nejen toleroval, ale Skoumala si, možná jako jediný z „napadených“, vážil. Srov. LA PNP, fond A. Skoumal, dopisy V. Laciny A. Skoumalovi, zejména však Lacinův kondolenční list Haně Skoumalové po smrti jejího manžela z 15. 7. 1988, tamtéž. Jíří Robert Pick (1925–1983), satirik mladší generace se v první polovině padesátých let na Vysoké škole politických a hospodářských věd zaměřil na teorii satirického obrazu, zároveň spolupracoval s estrádou a divadlem. Jeho parodický talent zazářil až v šedesátých letech, řada novin a časopisů mu však byla otevřená již v pojednáváné dekádě předchozí.

slova, jež důsledně chápal v neoddělitelné spojitosti.⁸ Přesto, že tento rys nese i jeho aforistika, zde se zaměříme na jeho tvorbu epigramatickou. A to nejen proto, že v pojednávané době se jí věnoval nejintenzivněji, ale především proto, že epigram je – podle Aristotelovy *Poetiky* – útvarem lyrické poezie, že jako takovému se mu „učil“ u římského básníka Marca Valeria Martiala a ve „školení“ pokračoval u již připomínaného Swifta.⁹ Kromě škály metrických a rýmových fines používal hlavně hyperbolu, jejíž funkce je velice blízká metafoře, ovšem s radikálně odlišnou předpokládanou emocí recipienta.¹⁰ Nikoliv náhodou jako první motto k rukopisné sbírce *Budížďán* Skoumal zvolil verš irského básníka Johna Millingtona Syngea: „*Before verse can be human again it must learn to be brutal.*“¹¹ Konečně emoční angažovanost samotného autora, nikdy nezastíraný povýtce osobní dialog či spíše duel s adresnými případy „pošetilosti a směšnosti“, škála expresí, v níž jako východisko hyperboly alternují výsměch, vztek či pohrdání, včleňují Skoumalovy epigramy do klasického kánonu satirické poezie jako legitimního lyrického projevu.

Osobní aspekt s důsledně užívanou první osobou singuláru, ať již v zájmené podobě „já“, slovesných tvarech či pomocných výrazech typu „pro mne za mně“, „jářku“ apod. velmi často doplňoval i v podtextu skrytý osobní podíl na samotné příčině vzniku epigramu. Typickým příkladem byla Skoumalova reakce na redakční úpravu jeho článku o Swiftovi v *Literárních novinách*.¹²

Genocida redakční

Ani pumy na ostrově Bikini,
ani profesionální klestiči
tolik vitalitu neničí
jako *Literární noviny*.

Toto čtyřverší je navíc názornou ukázkou výše pojednané hyperboly, která je vzácným hostem v české poezii vůbec a v ironií nabitě satíře, nerozšířována, musí popuzovat.¹³ V duchu „padni komu padni“ se Skoumal analogickým způsobem obrátil k básnické sbírce někdejšího blízkého přítele Viléma Závady. Tentokrát

⁸ Hudební jsou i Skoumalovy překlady. Příznačné je, že v případě nejnámějšího překladu Joyceova *Odyseje* tuto skutečnost nevycítil kritik, ale básník – Jan Skácel, který jej „uslyšel“ a Joyce se mu tak stal „zřetelnějším“. Srov. LA PNP, fond A. Skoumal, dopisy J. Skácela A. Skoumalovi.

⁹ V roce 1953 vyšel Skoumalův *Výbor z díla Jonathana Swifta* ve Státním nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

¹⁰ K tomu BLÜMLLOVÁ, Dagmar: *Muž, který hřešil hyperbolou*. In: *Spiritus iratus* Aloys Skoumal, rukopis.

¹¹ „*Než se může verš stát zase lidským, nejprve se musí naučit být surový.*“ Překlad A. Skoumal.

¹² *Literární medailon Jonathan Swift (1667–1745)*. *Literární noviny*, 22. 10. 1955, s. 9.

¹³ Pokud jde o hyperbolu, je známo, že měla nezanedbatelný podíl na úspěchu *Ohlasu písní ruských* F. L. Čelakovského.

hyperbolu podpořily i „barokně“ expresivní výrazy. Zásah Zavadova básnického sebevědomí přesáhl, jak se Skoumalovi často stávalo, literární oblast a stal se příčinou osobního konfliktu.¹⁴

Kritika je dávno v řiti.
Není-li to, jářku k zblití,
jak se naši troglodyti
pasou na tom Polním kvítí!

Za vrchol Skoumalovy osobní účasti jako základového komponentu básnické hyperboly lze považovat sloku, již „připojil“ k oslavné básni Václava Laciny k jubileu Rudého práva.¹⁵ V deníku lze zachytit její vývoj ve třech variantách směřujících k nejpregnantnějšímu vyjádření nejen odporu k Lacinovu oslavnému tónu, ale také k zformulování zničující emoce prožitku doby, která Skoumala o dva roky později dovedla k srdečnímu kolapsu.

Poctivost? Síla? K smíchu! Pouhá jména.
Pší charakter, ten už se nezlomí.
Stokrát zkurvené naše svědomí
jsou pomeje, kafebraun do zelena.

Finální varianta výpovědi o době, z níž není úniku – v níž není úniku, o době, jež vede k pohrdání vůči sobě samému za vědoucí bezmoc, více než urážlivým epite-tem „pší“ či následným vulgarismem zasahuje odporností obsahu prasečího koryta rozplzlého v nepojmenovatelný, antibarevný odstín. Nekompromisní pointa připravená otázkou zpochybněnými a vzápětí zlým smíchem znehodnocenými, avšak kdysi nosnými, charakterotvornými pojmy, spolu s výraznou daktylotrochejskou rytmičkou a dokonalým obkročným rýmem, tvoří z této miniaturní jedny z nejpre-svědčivějších literárních reflexí prožitku dané doby.

Osobní aspekt se v případě Skoumalovy epigramatiky přenášel i do (často fik-tivního) vztahu k oslovovaným, do hyperboly vtahovaným subjektům: „*zas mě tvé verše dohřály*“, „*preji ti tvrdé lůžko s postem*“, „*Milý Sedloni / verš ti nezvoní*“ a mnohé další. Protože u Aloyse Skoumala se téměř vždy i na minimální ploše projevila formální vynalézavost v několika podobách, také celky, z nichž pocházejí citace, nabízejí další autorův básnický inventář. Častým východiskem satirického – ironického ostří byla vlastní slova „postiženého“, ať již napsaná či vyslovená v kon-ferenčních referátech. Skoumal byl nebezpečným mistrem v „chytání za slovo“, s jistotou vyhmátl jádro zformulovaného nesmyslu, falše, nepravdy – ostatně

¹⁴ *Polní kvítí* vyšlo v roce 1955.

¹⁵ *35 let Rudého práva*. Rudé právo, 21. 9. 1955, s. 1.

i výše uvedené emočně exponované čtyřverší pointované „pomejemi“ vyrostlo na Lacinou falešně užitých pojmech „poctivost“ a „síla“. První z citátů se opět váže k Vilému Závadovi:

Ještě štěstí

*„– víc než archandělé v nebi
nás hřeji lidé na zemi.“ V. Z.*

Archanděl teplo nedá-li,
lze spolehnout se na básníky.
Když tě tak čtu, nemrznu, díky!
Zas mě tvé verše dohřály.

Následující epigram je věnován Ivo Fleischmannovi; v obou případech je patrná Skoumalova citlivost na lehkovážné zacházení s pojmy „nadsvětlního“ obsahu.

Každému, co mu patří

*Přeji ti v novém roce zdraví,
přeji ti slunce, vzduch a vodu... práci,
z ní člověk se jak vítěz vrací,
v ní přemoh věčnost za živa.
I. F., Novoroční přání, Literární noviny 4, 53.*

A já zas ve svém stylu prostém
mám gratulaci tuhletu:
přeji ti tvrdé lůžko s postem,
chléb s vodou jako dietu,

a než ti bude odpuštěno,
buď řádně tady na zemi
(když za živa jsi věčnost přemoh)
odměněn za své poemy.

Vycvičený kritický „čich“ na čirou hloupost zabalenou do verše představuje zejména následující epigram adresovaný Jiřímu Friedovi. Uvádíme jej i jako příznačnou ukázkou ze Skoumalova oblíbeného tematického okruhu Dobříše, zámku Svazu čs. spisovatelů. Je zajímavé, že právě tento víceméně neškodný epigram, jeden z mála otištěných, popudil i Skoumalovy blízké přátele, „to“ (rozuměj upozornění na básníkovu zoufalou rýmovou dvojici) prý neměl Friedovi dělat.¹⁶

¹⁶ Konstatoval Erik Adolf Saudek, viz Skoumalův *Deník*.

V zámku a podzámčí

*Snad mozek světa v hlavě mé
dnes i mne chápe, i mne myslí
jako své duby, vrabce, sysly –
Jiří Fried v Květnu I, 3*

Tam u rybníka s ozdobnými keři,
jež od jara se nepřestanou zelenat
stejně jak duby kolem zámku Dobříše,
uprostřed vrabčích serenád
verš jako nic se napíše.
Ach, Šlarafie, celoroční agapé,
dolce far niente rokokových kanape...
To s těmi sysly rád ti člověk věří,
i když tě zrovna nechápe.

Ke Skoumalovým specifikům patřilo také včeleňování příjmení či vlastního jména adresáta přímo do veršové struktury epigramu; byť šlo o absolutní naplnění dobového požadavku adresnosti satiry, k autorově oficiální oblíbě to rozhodně nepřispělo. V následujícím epigramu se rovněž odráží další z tematických okruhů Skoumalovy tvorby, literární kritika, resp. kritici.

Vzkázání satirikovi

Milý Sedloni,
verš ti nezvoní,
každou chvíli skřípne.
Piš, jak umíš – když už líp ne –
epigramy mírně vtipné.
Letos jako loni nebo předloni
Sergej Machonin
bude na koni,
v Literárkách se ti pokloní.

Že se jmény Skoumal uměl pracovat ještě mnohem rafinovaněji, ukazuje následující epigram, jehož názvové iniciály rozšiřuje závěrečné a satiru završující slovo.¹⁷

¹⁷ Jiří Šotola (narozen 1924) v padesátých letech vydal tři básnické sbírky, dnes v podstatě zapomenuté. Při hodnocení satiry, nejen té Skoumalovy, je nutno nepouštět ze zřetele její časovou úlohu. Skoumal si nevědnou úlohu satirika uvědomoval velmi přesně a ve své aforistice několikrát zmínil, že na opravdovou satiru bývá buď příliš brzy, nebo příliš pozdě.

J. Š.

Čeho je nám třeba jako soli:
poezie, která neblábolí,
nefixluje, nemne oči si,
nerve uši ani kulisy,
která zkrátka nešotolí.

Práci se jménem Skoumal často využíval v epigramech adresovaných druhým satirikům: „krátké radovánky“ mířící na Radovana Krátkého, poezie „nebud' lacina“ na Václava Lacinu a dokonce v několika variacích na J. R. Picka: „*Pick je vlastně zkratka / anglického slova Pickpocket*“ nebo říkadlo „*Ententyky / mor na Picky*“.

Prostřednictvím „dvou Alen“, Bernáškové a Vrbové, lze zase nahlédnout do významného tematického okruhu literárních sjezdů a konferencí padesátých let a uvědomit si přesnost Skoumalova akustického vnímání. Podle textů i fotografií projevy obou akterek zněly hlasem vpravdě ocelovým (skrytá aluze na Ostrovského *Jak se kalila ocel*). Název epigramu je kontrastně věcný, rafinovaný vnitřní rým nepřehlédnutelný, respektive nepřeslechnutelný.

Na sjezdu, 27. 4. 1956

Jak mám zůstat nezapálen,
když jsem kalen od dvou Alen.
Či sa mi to nazdáva len?

Makarónština, nejen ta sjezdová, byla dalším z mnoha oblíbených tvůrčích nástrojů Aloyse Skoumala. Zpravidla latinou, ale i francouzštinou či němčinou, zřídka angličtinou a itaštinou „týral“ nedostatečně vzdělaného recipienta a nebažil, jak se žádalo, lidové publikum. Když byl v roce 1955 u nás propagován spis bulharského marxistického estetika a kritika Todora Pavlova, Skoumal reagoval epigramem *Carmen balcanicus*:

Rozfal Todor
(malus odor)
problém tvorby
(urbi praedicans et orbi)
hodným Fridolínům
(vivat bellum jogurtinum!).

Těžko říci, kdo v roce 1955 dokázal vychutnat závěrečnou hříčku na amfibolické bázi: válka numidského krále Jugurthy s Římem a přenesený význam „války s jogurtem“ v smyslu jinakosti naší i Balkánu? O službychtivém Fridolínovi ze Schillerovy balady ani nemluvě. Bylo by naivní domnívat se, že v dnešní době

bude situace k pochopení Skoumalova satirického odkazu příznivější. Skoumalův verš, zřejmě bez vnímání jeho formální rafinovanosti, však ironickou hyperbolou své výpovědi o dané době bude provokovat i nadále. A to je dobře, neboť v intencích Skoumalova celoživotního tvůrčího záměru.

doc. Dagmar Blümlová, CSc.

Historický ústav, Filozofická fakulta JU

Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice – Česká republika

dabl@ff.jcu.cz

